

Милорад МИТРАШИНОВИЋ

ВОЈНО-ПОЗАДИНСКИ ОРГАНИ ВЛАСТИ НА ОСЛОБОБЕНОЈ ТЕРИТОРИЈИ ВАЉЕВА И ОКОЛИНЕ 1944. ГОДИНЕ

После повлачења партизанских јединица из овог краја, због губитка слободне територије, окупатори и њихови сарадници чинили су све да униште новостворену народну власт у време општег народног устанка 1941. године. Велики број чланова народноослободилачких одбора и активиста био је стрељан и интерниран; уништаване су њихове породице и имовина. На подручју ОК КПЈ Ваљево, за све време окупације, у изузетно тешким условима живота и рада, било је основано преко 60 НОО-а. Већина њих, после одласка партизанских јединица у Босну, смањила је активност или сасвим престала са радом. У новим условима, њихову улогу и све оно што је требало да обавља понекад су вршиле партијске организације и активисти. Појачани терор окупатора и њихових сарадника није омео да се и у периоду 1942—1944. на територији ОК КПЈ Ваљево, формира један број НОО-а, који су радили под изузетно тешким околностима.

Ослобођење Вањева и ваљевског краја, у другој половини септембра 1944. године, омогућило је обнову рада народноослободилачких одбора. У граду Ваљевоу и селима ваљевског краја стварање НОО-а започиње у другој половини септембра 1944. године, односно коначним ослобођењем града (18. септембра 1944. године). Само 6 дана после ослобођења Вањева, 24. септембра 1944. године, формиран је окружни НОО, док су срески и градски народноослободилачки одбори у Ваљевоу формирани у другој половини октобра месеца 1944. године. У исто време успостављају се сеоски (месни), општински, односно рејонски НОО-и, као основне јединице народне власти.

Паралелно са стварањем нових органа народне власти на ослобођеној територији бившег ваљевског среза долази и до формирања војнопозадинских органа: Команде места у Ваљевоу и нешто касније, Команде Ваљевског Војног Подручја. Интересантно је напоменути да су ови војнопозадински органи на територији бившег ваљевског округа и Среза ваљевског, формирани одмах после ослобођења, нешто раније од првих органа народне власти — народноослободилач-

ких одбора. Карактеристично је и то: да су ови органи помагали стварање народноослободилачких одбора, нарочито по селима, где се у јесен 1944. утицај непријатеља још увек осећао.

1. Команда места у Ваљеву

Команде места јављају се од првих дана оружаног устанка 1941. године. У почетку су биле потчињене штабу НОП одреда, на чијој територији су формиране, а касније Команди војног подручја. Током рата, Команде су створане у свим крајевима Југославије. На слободној територији у Србији прве Команде места образоване су 1941. године у Крупњу, Пецкој, Љигу, Ужицу, Пожеги, Чачку, Ивањици, Бајиној Башти, Горњем Милановцу и Ариљу.

Већ смо рекли да су Команде места у почетку устанка биле потчињене штабовима одреда, а задатак им је био да обезбеде живот и рад на својој територији до избора органа народне власти. Народ-ноослободилачки одбори су постепено преузимали већи део задатака од Команди места. У сарадњи са НОО Команде места су мобилисале нове борце у НОПОЈ, прикупљале моторна и запрежна возила и сл. Један од задатака је био и заштита становништва и борбе против пете колоне и других облика непријатељске активности. За те задатке Команде су формирале јединице, јачине од одељења до чете, под називом Партизанске страже. Службу осигурања и одржавања реда партизанске страже вршиле су у непосредној сарадњи са народним стражама, које су за те задатке образовали НОО-и. Тако је, у погледу јавне сигурности, рад Команде места и НОО био тесно повезан.

На основу општих искустава и нарочито искустава из Србије у 1941, у Прописима Врховног Штаба о организовању власти од фебруара 1942. изнети су први пут, целовито, задаци ових органа, а у септембру 1942. године Врховни штаб је издао наредбу о организацији, надлежности и задацима војнопозадинских органа. Ти задаци су били: мобилизација људства, решавање свакодневних материјалних и других потреба оперативних јединица — што је до тада било у надлежности НОО-а. Као извршни органи Команди подручја, за потребе оперативних јединица, воде бригу о исхрани бораца, снабдевању и смештају јединица. Поред тога, дат им је задатак да: образују и руководе војним радионицама и складиштима; организују санитетску службу у позадини, успоставе и регулишу саобраћај и транспорт трупа и материјала; организују обавештајну службу; издају легитимације и објаве за кретање становништва и да врше контролу партизанских стража.

Команду места сачињавали су: командант, заменик и помоћник команданта, који је руководио политичким радом. Реорганизацијом војнопозадних органа од 8. фебруара 1944. године укинута

је функција помоћника команданта, а успостављена функција политичког комесара. Са оваквом организационом структуром формирана је Команда места у Ваљеву 18. септембра 1944. године.

Команда места у Ваљеву покривала је територију бившег ваљевског среза. Првобитни задатак Команде било је организовање и нормализација живота, реда и рада, као и пружање помоћи фронту. Први командант је био Душан Новаковић, а политички комесар Живорад Љубичић. Због одласка на нове дужности, нешто касније је дошло до организационих и кадровских промена, тако да је за команданта постављен Бура Радованац, а за политичког комесара Сретен Читаковић. Команда је била смештена у згради Општинског суда. До 1. октобра 1944. године Команда је обавила значајне послове око организовања нове власти, као и на пружању непосредне помоћи сеоским народноослободилачким одборима, њиховој заштити од четничких банди и др. За те сврхе, при Команди места, организована је посадна јединица од искусних бораца, која је пружила велику помоћ органима безбедности у чишћењу терена од заосталог непријатеља.

Подручје бившег ваљевског округа, непосредно после ослобођења 1944. године, територијално је припадало I пролетерском корпусу НОВЈ. Штаб овог корпуса доставио је, 1. октобра 1944. године, Команди места у Ваљеву детаљно упутство у коме су прецизирани: организација, надлежност и задаци Команде места и Команде Војног подручја. Доносимо га у целини:

**ШТАБ
I ПРОЛЕТЕРСКОГ КОРПУСА**

НОВЈ

Бр. 12

1. X 1944. год.

КОМАНДИ МЕСТА

ВАЉЕВО

1) Један од најважнијих задатака К-де мјеста јесте: разбијање досадашње власти и учвршћивање наших народноослободилачких. Да би се ово постигло потребно је урадити следеће:

а) Све власти које су постојале до дана ослобођења, не признајемо јер су оне издајничке. њихова имовина прелази у власништво НОВ. Четничко-недићевски апарат не користити за рад по нашим установама.

Приликом разрешавања дужности овог особља све оне који су активно потпомагали издајнике, хапсити и са истражним материјалом упутивати Војном суду на даљи поступак.

Непотребне архиве спаљивати.

б) Упоредо са уништавањем и разбијањем досадашњих власти, уздизати и популарисати Команде места и подручја. Правилним радом органа К-де места ово ће се постићи. Команде места и подручја морају бити огледало наше војске. Кроз ваш рад народ гледа уопште наш покрет.

2) Одмах по пријему овог дописа има се приступити уништавању и брисању разних пропагандних слика и натписа који су служили четничко-недићевској пропаганди. Све књижаре, продавнице новина имате прегледати. Новине и сву пропагандну литературу палити. Обратите пажњу писању наших парола и натписа. Одредите које и какве паролe ће се писати.

3) Уколико нисте досад позвали одбегле и оне који се налазе у редовима четничких банди то одмах издајте проглас, у коме ће те их све позвати да се врате својим кућама, у противном да ће те их огласити војним бегунцима. Онима који се врате загарантујте слободу, уколико се нису у свом раду компромитовали и ушли у ред издајника. Преко наредби команде места треба да позову све оне који поседују било какво оружје да га у одређеном року предају. После овог одређеног рока приступити проналажењу оружја. Све наредбе треба издати у више примерака тако да свако село буде са њима упознато.

4) Достављамо вам образац број 1. по којем ће те одмах приступити попису војних обвезника од 18 до 45 година. Овај образац треба да умножите и сваком сеоском НОО доставите довољан број примерака. За прављење ових појединачних спискова ангажујте све НОО на територији ваше К-де. Сваки сеоски НОО треба да све обвезнике од 18 до 45 година са територије свога села унесе у ове спискове. Скрените пажњу одборима да сваки покушај прикривања појединих обвезника или неуношења тачних карактеристика по овоме обрасцу сматра саботажом и да ће се према свима таквим најстрожије поступити. У овај списак треба да се унесу и они који се не налазе на лицу места или су пак одбегли код окупатора и четника. За сваког одбеглог ставити у напомену где се налази. Сви спискови морају бити готови најдаље до _____ ове године. По урађеном најхитније нас обавестите.

5) Одредите рок пријављивања грађана по обрасцу бр. 2. Образац бр. 3 као примерак потврде које треба К-да места да изда пријављеном. За нетачно попуњене пријаве позивајте на одговорност. Ове пријавне листе задржати и сложити по обеци у К-ди места.

6) Уредбом Врховног штаба НОВ и ПОЈ забрањено је издавање пропусница на окупираној територији. Ова се уредба има поштовати. У изузетним случајевима К-да места може предложити издавање пропусница тек после одобрења К-де подручја. У будуће сваки одлазак ван места треба дотично лице да оправда са убедљивим разлозима, у противном не издавати пропуснице.

7) Команде места треба да приступе формирању својих партизанских стража, уколико то досад нису радили. Број стража треба да буде онолики колико су потребе Команде. Код појединих К-ди које имају велике територије може се приступити формирању више партизанских стражи које ће се распоредити по потреби и одредити им се реон. Све партизанске страже са територије дотичне К-де спадају под директну контролу К-де места. Партизанске страже су војне јединице и као такве оне су сталне. Уредба дисциплинска као и сва остала правила која важе за оперативне јединице важе и за стражу.

Посветите пажњу издизању стражи, не дозволите да постану обични пандури. Израдите распоред рада стражи. Распоред да садржи шта треба да ради на стражи преко читавог дана од устајања до легања. Пошто ће у партизанским стражама бити људство новомобилисано посветите пажњу културно-политичком уздизању страже. За политички рад са стражама комесари К-ди места треба да се ангажују до максимума и да убрзају процес њихова уздизања.

8) Просторије К-ди места, касарне партизанске страже, кухиње и све остале установе са којима рукује К-да имају да буду чисте, уредне и на висини. Све људство К-де места од команданта па до стражара има ставити прописне партизанске знакове. Крпљење, прање, шишање и бријање бораца у партизанским стражама мора се вршити редовно. Сваки партизан у стражари мора бити ошишан до коже.

9) По пријему овог дописа доставићете нам списак особља К-де мјеста са свим карактеристикама траженим у обрасцу бр. 4. по којем ће те нам послати преглед ваших стража и њихово наоружање.

У будуће К-да мјеста нема право примати особље на рад у Команди без претходног одобрења Ком. подручја.

10) Команде места морају на својим територијама онемогућити свима и свакоме прављење разних злоупотреба у име наше војске. Набавка хране и за наше јединице има се вршити преко К-ди мјеста и НОО.

Конфискација имовине вршиће се једино после пресуде Војног суда. Сви они који по мишљењу К-де мјеста требају се огласити народним непријатељима, њихова имена са подацима о њиховим злочинима достављати Суду односно К-ди подручја.

11) Свака К-да мора имати дежурна кола за превоз материјала као и једне чезе или фијакер. Ова дежурна кола морају стајати на одређеном месту

Свака К-да мора имати своју релејну станицу тј. одређени број курира за пренос поште и томе слично. Команде треба да успоставе преко ових релејних станица свакодневну везу са дотичном Командом. За ово корисити превозна средства железницу, фијакер или чезе. Курири који преносе важну пошту и иду тереном који је несигуран морају бити обезбеђени са довољним бројем пратиоца из страже. За заробљавање или убијање курира и падање поште непријатељу у руке одговараће најстрожије К-де које нису обезбедиле ове курире.

12) Доласком наших јединица на ову територију, трговци, црноберзијанци и разни шпекуланти користе нашу небудност. Прикривају артикле које преко разних посредника продају десет пута скупље и томе сл. Са овим и оваквим радом изазива се негодовање код народа, онемогућује се сиротињи да дође до најпотребнијих артикала парализују се уопште трговине и промет. Овакав рад је акт саботаже и он се има најенергичније сузбити. Да би се онемогућила свака шпекулација у трговини, К-де мјеста требају одмах да издају наредбу о излагању свих артикала за продају по ценама које су биле до нашег доласка. Свак трговина да на видном месту у својој радњи истакне ценовник. Свако сакривање залиха и повећање цена, најдрастичније кажњавати одузимањем сакривених ства-

ри и новчано. У појединим тежим случајевима ове шпекуланте стављати и под Суд. За продају разних сељачких производа укинути све трошарине, пијачарине, мјерачине и разне форме пљачки које су досадашње власти измислиле.

13) Све установе са којима руководи К-да имају на видном месту у свим канцеларијама поставити слике нашег Врховног Команданта маршала Југославије друга Тита. Сlike које су биле извешане за време немачке окупације и четничко-недићевске страховладе имају се у војним установама скинути макар чије оне биле јер су оне служиле окупатору и издајницима нашег народа.

14) Са првом поштом имате нам доставити списак до сада мобилисаних и у које су јединице упућени. Ови спискови поред имена требају да садрже и одакле су, године старости као и податке о њиховом владању у цивилу.

15) Однос К-ди места према НОО треба да је правилан у духу одлуке заседања АВНОЈ-а. Народноослободилачки одбори су народне власти чији ауторитет и право не смемо узимати. Контакт и општење са НОО треба да буде стално на бази међусобне сарадње а не никако наређењима и командантском тону. Прејаживање народних власти од био кога не може се ни са чиме правдати.

Постављене задатке у овом допису старајте се да извршите одмах. Неизвршавање као и одуговлачење овог задатка неће се моћи ни са чим правдати, они који буду тако радили биће најстрожије кажњени.

За све послове који се намећу а не можете сами да их решите обратите се Команди подручја — нама.

За сада пошту коју ми будете слали шаљите преко К-де места Ваљево за мајора Ковачевића. Телефоном ме тражите такође преко Команде мјеста у Ваљеву.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Мајор,
(потпис нечитак)

2. Команда Ваљевског војног подручја

Команде подручја се помињу први пут у „Фочанским прописима” у којима су изнети задаци и устројство НОО. Нешто доцније, у Наредби Врховног штаба изложени су основни задаци и организација Команди подручја на ослобођеним територијама. Према тој Наредби Команде подручја именују главни штабови и штабови оперативних зона, односно оперативни штабови. Основни задаци били су: мобилизација људства за НОПО, старање о исхрани и смештају јединица и стокирању хране у магацине, образовање војних радионица и складишта, организација санитетске службе, руковођење Командама места и партизанским стражама, непосредна сарадња са НОО у погледу реда и безбедности, борба против V колоне и народних непријатеља и др.

Када су фебруара 1944. године образоване корпусне војне области, Команде војних подручја непосредно су потчињене њима. Тада је измењена њихова организациона структура. Уместо функције помоћника команданта уведена је функција политичког комесара, затим референта санитета, интендатског и саобраћајног официра и пуномоћника за заштиту народа. По старој формацији остао је командант и заменик команданта, који је уједно и мобилизацијски официр. У таквом саставу Команда подручја остала је до краја рата.

При Команди подручја постојао је Војни суд, који је био надлежан за суђење и изрицање пресуда на територији подручја. Његова надлежност се протезала и на доношење одлуке о конфискацији имовине народних непријатеља. Команде места, партизанске страже и обавештајни органи били су овлашћени да врше хапшења и воде претходну истрагу.

На основу пресуда Војног суда, који је био при Команди подручју у Ваљеву, конфискована имовина народних непријатеља предавана је централном магацину у Ваљеву. Животне намирнице и други неопходан материјал, кога у то време није било у продаји, Команда подручја је делила партизанским јединицама и сиромашним грађанима.

Војна област	Команда војног подручја	Срезови и команде места у саставу подручја
В А Љ Е В С К А	Команда ваљевског војног подручја	Срезови: посавски (Обреновац), тамнавски (Уб), део колубарског (Мионица), ваљевски подгорски (Каменица), азбуковачки (Љубовија)
	Команда чачанског војног подручја	Срезови: трнавски (Чачак), љубићки (Прељина), жички (Краљево), студенички (Рашка)
	Команда савског (шабачког) војног подручја	Срезови: мачвански (Богатић), поцерски (Шабац), посавско-тамнавски (Владимирци), јадарски (Лозница), раћевски (Крупањ)
	Команда ужичког војног подручја	Срезови: ужички, рачански (Бајина Башта), црногорски (Косјерић), пожешки, златиборски (Чајетина), ариљски, моравички (Ивањица), драгачевски (Гуча)

Команда ваљевског војног подручја обухватала је територије бивших срезова: ваљевског, подгорског (Каменица), тамнавског (Уб), део колубарског (Мионица), азбуковачки (Љубовија), Посавски (Обреновац)¹⁾. Једно време и подручје Коцељеве припадало је ваљевском

1) Ваљевока војна област била је једна од три у Србији и обухватала је: Команде војног подручја Ваљева, Чачка, Шапца и Ужица. Командант је био Никола Божанић, а политички комесар Раде Кушић.

војном подручју. За команданта је постављен Милосав Матић, а за политичког комесара Сретен Читаковић, који је на ту дужност дошао из Команде места. Команда подручја првобитно је била смештена у згради Народне банке, данас СДК, а касније у просторијама данашње кафане „Златибор“.

Особље команде Ваљевског војног округа са командантом Дамњаном Вујиновићем и комесаром Сретеном Читаковићем

Један од најважнијих задатака Команде подручја, првих дана после ослобођења, било је успостављање сигурности и реда на слободној територији. Управо је од тога, умногоме, зависио и ред органа народне власти и друштвено-политичких организација. Команда подручја (као и Команда места) имале су своје јединице. Од мобилисаног људства, Команда подручја формирала је допунски батаљон, који је био смештен у артиљеријским касарнама. После војне обуке овај батаљон је веома успешно учествовао, заједно са органима безбедности (ОЗН-а), која није имала своју јединицу, у хватању дезертера са фронта, бегунаца, четника који су се крили по селима и разних других народних непријатеља.

Мобилизација за попуну јединица НОБ вршена је, искључиво, на принципу добровољности. У том смислу органи Команде подручја и места развијали су политичку активност, у сарадњи са друштвено-политичким организацијама. Иако је принцип добровољности

задржан, ситуација је наметала и потребу обавезне мобилизације. Мобилизацију људства и њено спровођење Команда подручја је контролисала, и преко Команди места практично спроводила на терену. При њој су биле и лекарске комисије, које су вршиле прегледе мобилисаног људства.

Снабдевање је, због природе самог рата, имало специфично обележје. Команда подручја је вршила прорачуне колико треба војне опреме и намирница послати на фронт у Босну. Уз пратњу војних јединица дуге колоне воловских кола одвозиле су војну опрему и неопходне намирнице од Ваљева до Зворника. Ове колоне често су нападане од заосталих четничких банди.

Санитетској служби посвећивана је посебна пажња у збрињавању и лечењу рањеника и болесника. За веома кратко време, у сарадњи са органима народне власти, организоване су болничке установе: амбуланта, болница и целокупна санитетска служба на подручју. Поред тога, вршено је и снабдевање болнице животним намирницама. У неговању рањеника особито су се истакле организације жена (АФЖ), омладине и др. Болнице су се често селиле, јер су јединице одлазиле на фронт, а одмах затим долазила је нова јединица, па је требало формирати нову болницу. Самим тим, требало је поново обезбеђивати одећу, обућу, санитетски материјал и др. Све је то изискивало огромне напоре од људи, који су радили у овим јединицама и органима власти. Међутим, сва питања међусобне сарадње на слободној територији решавана су споразумевањем заинтересованих војнопозадинских органа, оперативних јединица НОО и друштвено-политичких организација. Основу разумевања и усклађивања међусобних односа представљали су заједнички циљеви борбе.

3. Резултати сарадње са органима народне власти и друштвено-политичким организацијама (октобар — децембар 1944. год.)

Због близине фронта, кроз Ваљево и околна села, са краћим или дужим задржавањем, пролазили су многе јединице НОВЈ. Због тога су Нови органи народне власти и војнопозадински органи били пред веома одговорним и компликованим задацима, које је у општем интересу требало што брже и успешније решити.

У првом реду, требало је очувати јавну безбедност и обезбедити снабдевање војске свим оним потребама од којих је зависило успешно вођење рата. У задовољењу тих потреба, поред осталог, вршена је и реквизиција станова за смештај војске и њених штабова: кревета, постељних ствари, казана за кување хране, посуђа и др., Што није било нимало лако, јер је окупатор у току 3 године окупације вршио одузимање баш тих ствари, које није враћао становништву, тако да се у свему осећала велика оскудица. Но, и поред тога, захва-

љујући предусретљивости грађана и њиховој жељи да помогну своју војску и ослободиоце, овај посао је ипак успешно обављен.

Поред снабдевања војске свим неопходним стварима и потребама, посебни напори чињени су да се јавна безбедност, особито у првим данима после ослобођења, оджи на завидној висини. Нови по-редак, личну, јавну и приватну имовину требало је по сваку цену за-штитити. Ово и због тога да би грађани заволели нову народну власт као своју, са уверењем да је она увек присутна и спремна да се у сва-ком моменту обрачуна са непријатељима.

Да би се у томе успело, требало је што пре организовати наро-дноослободилачке одборе у свим местима бившег ваљевског округа. Окружни НОО у Ваљеву, одмах по своме избору и конституисању, 24. IX 1944. године, предузео је потребне мере, да се народна власт фор-мира у свим срезovima, општинама и местима овога округа. Ускоро су образовани срески НОО: ваљевски у Ваљеву, подгорски у Камени-ци, тамнавски у Убу, колубарски у Мионици и посавски у Обренов-цу. Исто тако, образовани су општински и сеоски (месни) НОО у свим општинама и местима овога округа.

Служба јавне безбедности није се могла замислити без извр-шних органа народне власти. У том циљу, по свим селима и општина-ма, организоване су сеоске, односно општинске страже од мештана села, односно општина. Састав ових стража, у погледу броја стража-ра, био је различит, што је зависило од величине територије, као и од степена угрожености јавне сигурности од неодговорних елемената. У местима где је безбедност била стабилнија, број стражара био је мањи и обрнуто, где је јавна сигурност била угрожена број сеоских стража и стражара, био је већи.

У прво време, сеоске и општинске страже нису биле изборне, нити су живеле организовано, у касарнама, што се у извесној мери одражавало на њихов рад и ефикасност на терену. Због тога је По-вереништво унутрашњих послова за Србију препоручило свим срес-ким НОО, да сваки у свом срезу оснује Народну милицију, која ће живети касарским животом и која ће имати свога командира и по-литичког комесара. Таква милиција прво је формирана, новембра месеца 1944. године, у Ваљеву при Градском НОО. У срезу тамнав-ском овакве милиције формиране су при среском и општинском НОО. На иницијативу Команде места, на Убу је дејствовала партизанска чета, јачине 100 наоружаних људи. На осталој територији среза там-навског формирано је 6 партизанских чета, јачине 60—80 наоружа-них људи.

Имајући у виду важност Народне милиције и прилике које владају у овом крају, Штаб I Пролетерског корпуса ставио је на ра-сполагање 100 војника — бораца из ових крајева, који су употребље-ни за среску и окружну милицију.

а) Јавна безбедност и политичке прилике

Непосредно пре доласка народноослободилачке војске на ово подручје, у септембру 1944. године, четници Драже Михаиловића имали су своје организације у овом округу, готово по свим местима. На терену се такође налазило доста наоружаних четника, па се с правом очекивало да ће они, у већој мери, реметити ред и мир. Већина ових четника, иако је било присилно мобилисана у четничке јединице, под притиском својих старешина, нарочито у последње време, пред долазак народноослободилачке војске, покушала је појачаним терором и пљачком да застраши народ и на тај начин онемогући прве контакте и сарадњу са народноослободилачким покретом.

У целини гледано, четнике организације и њихове борбене јединице, на територији бившег ваљевског округа, изузимајући појединачне случајеве, нису имале подршку народа овога краја, јер су се после првог озбиљнијег удара народноослободилачке војске врло брзо распале. Њихов распад убрзало је и то, што се већина припадника четничких организација није идеолошки слагала са покретом Драже Михајловића, већ је истом приступила из страха да не би била ликвидирана, уколико би се јавно изјаснила против тог покрета.

Доласком јединица НОВЈ у ваљевски крај, већина четника вратила се својим кућама, да би ускоро добровољно, или обухваћени општом мобилизацијом, били прикључени разним јединицама са којима су упућени на фронт. Од оних који су још остали у четничким одредима, већина се повукла са окупатором, док се мањи број још увек налазио на терену овог округа скривајући се код својих рођака и пријатеља. Од четничких вођа, у срезу Колубарском, били су примећени: Милић Бошковић из Горњег Лајковца, командант батаљона у Колубарској бригади, Милош Радосављевић и Драгољуб Михаиловић из Попадића, командир чете у пратњи Нешка Недића; у срезу подгорском остао је Смиљанић Милорад вођа терористичке групе четника, који се после краћег скривања у селу Ребељу пребацио у ужички крај.

Раздвојени у мање групе — тројке, ови четници, с времена на време у појединим местима вршили су оружане нападе, углавном ноћу. Тако су на путу Ваљево — Косјерић, на територији општине драчићке исекли неколико телеграфских стубова, а напад на општинску милицију општине јовањске извршили су 2. XII 1944. године и том приликом једног милиционера убили, а једног заробили.

У то време регистровано је више сличних напада на војнопозадинске и органе народне власти. Једна четничка тројка, 18. XII 1944. године, упала је ноћу у кућу Славка Крстајића из Мрчића, стражара општинске партизанске страже — милиције. После мучења и малтретирања одузели су оружје са којим је стражар био наоружан.

Сеоска милиција села Пауна, вршећи своју службу на терену, била је изненада нападнута 19. XII 1944. године, од четничке тројке,

коју су сачињавали: Богдан Михајловић из Бурђевца, четнички командир чете, Миленко Лазић из Пауна и Видић Јордан из Рајковића, оба чланови Калабићеве гарде. Том приликом био је рањен Јордан Павловић из Пауна, стражар општинске милиције. Истога дана, увече око 7 часова, нападнут је из припремљене заседе Продан Секулић из Кључа, члан НОО, који је теже рањен, У нападу је учествовао четник Милан Тодорић из Кључа.

И убиства Благоја Плећића, председника НОО у Каменици, и Живорада Стевановића из Драгијевице, члана НОО, дело је заоставило четничких банди.

Координираним акцијама органи безбедности и војнопозадински органи чистили су терен од заосталих четничких банди и других непријатеља. Ова сарадња је била неопходна, јер органи безбедности нису имали своје јединице, са већим бројем људства, које би могли употребити за већа дејства против непријатеља на терену.

У једној од многих заједничких акција органа безбедности (ОЗН-а) и војнопозадинских органа, претражујући терен, дошло је до сукоба са четницима Драже Михаиловића, 18. децембра 1944. године, у селу Брежђу и у тој борби погинуо је Бранко Бурјић, политички комесар партизанске чете из Мионице, а на страни четника погинули су Славко Рашевић, командант батаљона Калабићеве гарде из Осеченице и Живко Вучковић из села Мионице, стални четник у Калабићевом одреду. Поред ове двојице, од стране милиције у селу Драчићу, 12. XII 1944. године, убијен је Ранисав Буровић из Мратишића.

У периоду од октобра до децембра месеца 1944. године заједничким акцијама органа безбедности, војнопозадинских органа и органа народне власти постигнуте су изванредни резултати на откривању и хватању компромитованих четника и народних непријатеља. До 1. јануара 1945. године похватано је и предато властима преко 50 четника, међу којима су се налазили: Ратко Нинковић из Ратковца, командир чете, Војин Шестовић из Голубца, познати издајник из одреда Милоша Радосављевића, Владимир Мишковић, командант батаљона, Драгутин Недељковић Гута из Мионице, агент предстојништва Градске полиције из Ваљева, Милутин Бокић из Горњег Мушића, агент Специјалне полиције из Београда, иследник Команде колубарског среза и члан Преког суда и Мирковић Васиљ Минда из Јабучја, познати четник — издајник из Тамнаве.

По наређењу Команде подручја, за веома кратко време команда места и НОО-и прикупили су податке и саставили тачне спискове војних обвезника, као и свих оних који се налазе у непријатељској војсци, затим о дезертерима, војним бегунцима и др. На основу прикупљених података, до 1. јануара 1945. године стање по срезовима је било следеће:

— из Среза колубарског било је 211 лица која су се налазила у четницима, љотићевцима или недићевцима, док су 122 лица дезер-

тирала из народноослободилачке војске или се нису одазвала мобилизацији;

из Среза посавског у квислиншким формацијама било је 285 лица, док се није одазвало мобилизацији или је дезертирало из НОВ 14 лица;

— из Среза ваљевског у квислиншким формацијама налазила су се 202 лица, а није се одазвало мобилизацији или је дезертирало из НОВ 126 лица.

Недостају подаци за подгорски и тамнавски срез.

Политичке прилике у округу биле су задовољавајуће, мада се осећао утицај противника новог друштвеног поретка, који је користио догађаје у Грчкој, са намером да грађане држе у заблуди како је народноослободилачка власт привремена и да ће се Дража Михаиловић са краљем Петром, помоћу Енглеза, вратити из Лондона." Ова пропаганда имала је донекле успеха код нешколног и неупућеног становништва, нарочито на селу, јер се народ још увек није потпуно ослободио страха од четника. Војнопозадински органи и нови органи народне власти створили су ову пропаганду одржавањем Зборова по свим местима у округу, на којима су говорници излагали циљ и значај НОБ-а и популарисали установе нове народноослободилачке власти.

б) Културно-просветне прилике

Од свих школа у ваљевском округу почеле су са радом једино основне, изузев Ваљева, где школе нису радиле, јер су школске зграде реквириране за потребе војске.

Основних школа у округу било је 115 са 306 одељења. Наставника-учитеља у одељењима било је 308, а у другим установама 10. Учитеља у народноослободилачкој војсци било је 12.

Према евиденцији Окружног народног одбора, која се односи на средње школе, у Ваљеву остаје 2 мешовите реалне гимназије, Средња техничка школа, Трговачка академија, Средња пољопривредна школа, Грађанска школа и Занатска школа. Ниједна од ових школа, као и основне, нису радиле.

У Обреновцу је постојала непотпуна гимназија, која није радила, и једна занатска школа, која је почела са радом.

На Убу су почеле са радом Грађанска и Женска занатска школа.

У Лајковцу је постојала Женска занатска школа, која је почела са радом, а у Мioniци — Грађанска школа, која је такође почела са радом.

У целом округу одмах су организовани и почели са радом анафетски течајеви.

У Ваљеву је штампан велики број објава, прогласа, резолуција, а штампани су и листови: „Слободна Србија” у 5 000 примерака

и „Млади борац“ у 2 000 примерака. Штампано је 82 000 разних пропагандних брошура („Пут нове Југославије“, „Друго заседање АВНОЈ-а“, Борба народа поробљене Југославије“ од Друга Тита и др.).

У Ваљеву је основан Окружни народни универзитет, а срески народни универзитети основани су у срезовима: колубарском, посавском и тамнавском.

Културно-просветна екипа просветног одељења Окружног НОО, заједно са јединицама НОВЈ, за два и по месеца одржала је 52 приредбе са програмима, који су били увек прожети духом наше борбе.

Културно-просветне екипе постојале су у Обреновцу, Убу и Мионици.

Културна екипа из Ваљева давала је приредбе не само у Ваљеву, већ и у Обреновцу и Мионици, као и у једном броју села овога округа.

Културно-просветна екипа из Обреновца дала је 16 приредби у своме месту и једну у Ваљеву.

Културно-просветна екипа у Мионици дала је 36 приредби по селима Среза колубарског.

У Ваљеву и Обреновцу отворене су књижнице и читаонице. Библиотека у Ваљеву имала је 2500 књига, а обреновачка 600.

У Ваљеву је постојао и радио биоскоп, који је за релативно кратко време приказао 9 филмова. У Обреновцу су приказана 3 филма, а у Лајковцу 1. У осталим местима није приказан ни један филм.

Радио служба вршила је пренос вести по диктату из Београда и хватала свакодневне извештаје из Москве и Лондона. Микрофоном се објављује све оно што се покаже као хитно у граду.

Сликари и цртачи сваки дан израђивали су слике Друга Тита, Стаљина, Черчила и Рузвелта, затим пароле, као и плакате за све цивилне и војне установе у округу.

в) Социјалне прилике

Највећа брига у домену социјалног старања свих органа народне власти у округу састојало се у томе да се економски слаби помогну у храни, огреву и обући. Нарочито се гледало, да се обезбеде сиромашне породице бораца народноослободилачке војске и оне породице, чији су храниоци било стрељани од стране Немаца и домаћих издајника, или одведени на принудни рад у Немачку.

Команда подручја у Ваљеву била је иницијатор и организатор изузетно значајне акције — сече дрва на Црном врху и у Јаутини код Јошеве. Ове акције имале су великог значаја, јер је несташница огрева била велика, како код становништва, тако и код болничких установа.

Социјални одсек Окружног НОО у Ваљеву чинио је огромне напоре да обезбеди довољне количине хране за становништво, вој-

ску, болничке установе и др. У извршењу свог главног задатка овај одсек је до 7. децембра 1944. године издао 95 477 obroka хране сиромашним грађанима и породицама бораца. Оброк се састојао од ручка и пола килограма хлеба по особи, а радницима је припадао 1 кг хлеба. Поред тога, социјални одсек поделио је 3 970 obroka хране избеглицама из Ужица и Бајине Баште.

У сваком случају, органи нове народне власти заузели су став да деца, родитељи и жене оних који лију своју крв за слободу земље и дају животе за њу не смеју трпети од глади и зиме. Они с правом могу да траже од заједнице да их збрине, уколико нису у стању сами то да учине.

г) Здравствене прилике

Здравствено стање на територији бившег ваљевског округа (Ваљевског војног подручја) било је релативно задовољавајуће, мада се у Ваљеву, због близине фронта, свакодневно задржавао велики број војске, што је свакако отежавало успостављање и одржавање потребног режима хигијене, као и спречавање појаве појединих заразних болести.

Поред свих мера предострожности, у Ваљеву се појавио већи број обољења од трбушног тифуса. Здравствено одељење Окружног НОО предузело је све потребне мере да се оболели вакцинишу против тифуса и изолују одашиљањем у болницу. Тифус је био у блажој форми, тако да је смртних случајева било свега неколико. Ширење заразе је било заустављено, а већина оболелих је прездрвила.

Велике тешкоће причињавала је и оскудица у лековима, које није било лако набавити. Лекара специјалиста није било, а град Ваљево није имао ни једног хирурга.

Сав терет у погледу прегледа и испитивања, хемијских и бактериолошких, пао је на Народну амбуланту у Ваљеву. Рад је био отежан и због недовољног броја лекара опште праксе и због оскудице потребног материјала за рад. У граду је образован Градски санитет, који се старао о хигијени града и сузбијању заразних болести. Санитет је одиграо значајну улогу првих месеци после ослобођења.

Сва пажња здравствених установа и радника ускоро је била сконцентрисана на предстојећу опасност — на евентуалну појаву пегавог тифуса. У том циљу створене су екипе за борбу против ове опаке болести, која је у I светском рату нанела толико зла народу овог краја.

У санитетској школи у Ваљеву организовани су курсеви и тако стваран кадар који треба да помаже среским лекарима у сузбијању заразних болести, нарочито пегавог тифуса.

Санитет је располагао са станицама за дезинфекцију у Ваљеву, Обреновцу и Лајковцу и са довољно обученог особља за тај рад. На терену су радиле санитетске екипе на побољшању хигијенских услова у спречавању појаве и ширења заразних болести.

За цео округ ваљевски радила је Ваљевска окружна болница, која је у споразуму са војним санитетом претворена у заразну болницу Центра бр. 3. у којој су лечена војна и грађанска лица. Хируршки случајеви лечени су у болници код „Вистада“, која исто тако припада Центру бр. 3, док су интерни и остали случајеви лечени у старој војној болници. Ово је учињено ради тога, што је цивилни санитет оскудевао у лекарима, јер су сви били на војној дужности.

Према подацима са којима су располагали Окружни НОО, органи народне власти и војнопозадински органи, оцењено је да је здравствено стање у округу за протекла три месеца 1944. године било задовољавајуће.

д) Саобраћајне прилике и грађевинска делатност

Приликом одступања са овог подручја непријатељ је разорио све важније железничке објекте, као и важне објекте на главним друмовима, да би онемогућио брзо надирање и успешно снабдевање народноослободилачке војске.

За непуна три месеца несебичним залагањем војнопозадинских органа и органа народне власти саобраћај је нормализован, иако се на железници осећао недостатак путничких вагона тако да се углавном путовало у отвореним колима. Уколико су и постојала путничка кола, она су, више или мање, била рунирана и на њима се није могао наћи ни један читав прозор и врата.

Железничка ложоница у Лајковцу у својој радионици вршила је оправку локомотива и вагона за пругу уског колосека. Због недостатка грађе било је немогуће извршити потпуно реновирање оштећених вагона.

Услед слабог квалитета угља брзина вожње је знатно смањена, због чега су возови скоро увек закашњавали.

Главни сүвоземни путеви: Београд — Ваљево — Лозница; Ваљево — Косјерић — Ужице и Ваљево — Шабац, са којима се углавном служила војска, за релативно кратко време оспособљени су за саобраћај моторних возила.

До 1. јануара 1945. године на поправци путева и мостова у ваљевском округу извршени су следећи радови:

1) На државном путу бр. 6 Београд — Ваљево — Осечина израђени су нови дрвени мостови на место порушених;

2) На државном путу бр. 9. изграђен је нови дрвени мост, на место порушеног, који није одмах монтиран из војних разлога;

3) На државном путу бр. 64 Београд — Обреновац — Шабац израђена су два дрвена моста на место порушених;

4) На окружном путу I реда Ваљево — Лелић — Лесковице — Ужице извршена је оправка коловоза у циљу оспособљавања овога пута за превоз дрвета;

5) Извршена је израда колосека, од мајдана угља до окружног пута Уб — Пресаде, у Срезу тамнавском, ради превоза угља до варошице Уба;

6) На државном путу бр. 6, на деоници Ваљево — Лозница, у Срезу подгорском, израђен је дрвени мост и извршена оправка једног старог пропуста;

7) Према извештајима реонских надзорника путева, у свим срезовима овога округа, у времену од ослобођења па до 1. јануара 1945. године, рађено је са путарима на попуњавању ударних локви на коловозима, како државних тако и окружних путева. Исто тако, извршено је и чишћење путних јаркова и речних корита код објекта на води.

С обзиром на то да су у Ваљеву, као и у Обреновцу, услед борби вођених у самим местима, оштећене готово све јавне зграде из којих је непријатељ давао отпор технички одсек Окружног НОО имао је пуне руке посла, да те зграде доведе у ред. Захваљујући великом пожртвовању становништва и војних власти, све те зграде, изузев касарне V пешадијског пука, која је бомбардована и потпуно порушена, доведене су у ред.

Велике и хитне потребе наше војске, у првим данима после ослобођења, изискивале су велике напоре у раду, како органа народне власти тако и војнопозадинских органа. После обнављања железничког и путног саобраћаја извршено је оспособљавање аеродрома за спуштање савезничких транспортних авиона који су снабдевали нашу војску многим потребама. И поред рђавог времена, аеродром је за кратко време био оспособљен и савезнички авиони могли су несметано да слећу. Али, наша војска није се снабдевала само железницом и транспортним авионима. Највећи део материјала пребачен је на фронт, из овог округа, колским запрегама. У том смислу овај Округ дао је 14.460 радних дана колских запрега. Напор који су учинили срезови: ваљевски, подгорски, колубарски — био је огроман.

Недостатак металних поткова и ексера за запрежна возила и стоку ометао је брз транспорт материјала за војне потребе. Због тога је саобраћајни одсек Окружног НОО, од бивше фабрике „Вистад“, набавио потков и разделно га сељацима — кулучарима среза ваљевског који су имали највеће обавезе у превозу материјала на фронт. Поред тога, и Срезу колубарском послато је 1000 поткова.

Саобраћајни одсек при Окружном НОО у Ваљеву дао је мушке радне снаге 7575 радних дана. Женске радне чете тога одсека за непуне три месеца дале су 4017 радних дана.

За потребе болница и других војних јединица саобраћајни одсек израдио је и предао на употребу 1199 сламарица. Сем тога, помоћу АФЖ-а израђено је и предато појединим јединицама 2392 пари чарапа, 296 пари рукавица, 52 комада пуловера, 7 комада шалова, 16 комада душека и 10 комада јастука.

Б) Привредне прилике

Сетва озимих усева у јесен 1944. године, у ратним условима, завршена је раније него што је било предвиђено. Због неповољних атмосферских прилика (великих и дуготрајних киша) и борби које су у време када је требало обрадити земљу за озиме усеве вођене на територији овога округа није било могуће обрадити и засејати озимим усевима све површине које су биле намењене за сејање. Органи народне власти и војнопозадински органи бавили су се са свом озбиљношћу, овим питањем. Од Повереништва пољопривреде и преко Повереништва исхране тражено је да се за пролетњу сетву обезбеди више семена јарих житарица, како би се колико-толико надокнадило оно што се оправдано пропустило у јесен 1944. године.

Најспособнији за рад отишли су у народноослободилачку војску, а стока намењена обради земље била је употребљена за војну комору, па је то био још један од важних разлога за подбачај јесење сетве у ратним условима. Колики је био удео људства и радне стоке овога краја у снабдевању војске, најбоље се види из податка 14.460 радних дана колских запрега, које су биле употребљене за пребацивање материјала на фронт.

Ради интензивније обраде земље у пролеће, војнопозадински органи и органи народне власти, тражили су од Повереништва пољопривреде 10 трактора (за сваки срез по два) са извесном количином нафте. Поред тога, у међувремену је требало да се одржи течај за младиће који би руковали тракторима. Пошто се број радне стоке све више смањивао, додељивање трактора умногоме би припомогло пролећној обради земље.

Нема сумње да су војнопозадински органи (Команде места и Команде војног подручја) у сарадњи са органима народне власти за веома кратко време нормализовали живот на подручју бившег ваљевског округа. Њихов рад и резултати које су постигли у сарадњи са народом представљају значајан допринос победи народне револуције и народа овога краја. И данас, после 40 година, њихово деловање и рад у сарадњи са широким народним масама може служити и као практично упутство и драгоцено искуство у систему општенородне одбране и друштвене самозаштите. На њиховом примеру могу се извући корисне поуке које могу бити од непроцењиве користи.